

ÜRETİCİ SÖZLÜK KURAMININ ANLAMBİLİMDEKİ YERİ

Selma Elyıldırım¹

¹ Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü İngiliz Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Ankara. İletişim: selyildirim@gazi.edu.tr

Özet

Hem düşünürlerin hem de dilbilimcilerin ilgi alanını oluşturan anlambilim konusunda yapılmış pek çok kuramsal çalışma bulunmaktadır. Tarihsel gelişimi içerisinde bu kuramsal yaklaşımlar bazen birbirini tamamlar bazense birbirinden farklılaşırken, araştırmacıların yepyeni açılımlarda bulunmasını sağlamıştır. Özellikle son yirmi yıllık dilimde Üretici Sözlük Kuramı anlamın belirlenmesinde tümceyi oluşturan öğelere ve bunların tümce içindeki konumunun önemine vurgu yapan kuramlardan birisi olmuştur. Tümleme ilkesine dayanan kuram tümcenin anlamının belirlenmesinde sözcüklerin bir arada bulunduğu diğer sözcüklerin anlamından yararlanmanın önemi üzerinde durur. Bu makalede anlambilim çalışmalarının tarihsel seyri hakkında kısa bir arka plan bilgisi sunulduktan sonra, kuram örneklerle birlikte detaylarıyla tanıtılarak anlambilim çalışmalarına yaptığı katkı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Anlambilim, Üretici Sözlük Kuramı, Çokanlamlılık, Önvarsayım

THE PLACE OF THE GENERATIVE LEXICON THEORY IN SEMANTICS

Abstract

There are many theoretical studies on semantics that constitute both thinkers and linguists' interest area. Within the historical development, as these theoretical approaches sometimes complete each other and sometimes differ from each other, they enabled the researchers to make brand new openings. Particularly in the last twenty years, the Generative Lexicon Theory has been one of the theories that emphasize the importance of items forming the sentence and their position within the sentence in the identification of sentence meaning. The theory based on the Compositionality Principle indicates the importance of utilizing the meaning of the words co-occurring while specifying the meaning of the whole sentence. In this article, after presenting a brief background on the historical development of semantics studies, the theoretical contributions the theory makes to the studies of semantics are discussed with examples in details.

Key words; Semantics, Generative Lexicon Theory, Polysemy, Presupposition

1. Giriş

Dilbilimin alt alanlarından biri olan anlambilim kökeni Yunanca isim halinde kullanılan ve 'işaret, gösterge, belirtke' anlamlarına gelen *sema* ve eylem halinde 'işaret etmek, bildirmek, anlamına gelmek' şeklinde ifade edilen *semaino* sözcüklerinden gelmektedir (Aitchison, 1992:79). Ele aldığı konular açısından edimbilim ve söylem çözümlemesiyle konuları çakışan anlambilim dilde ifade edilen anlamın sistemli bir şekilde araştırılmasıyla ilgilenir. Bir başka deyişle, anlamının araştırma konusu insanların anlamı aktarırken dil aracılığıyla nasıl mantıksal bağ kurduğunu, dilbilimsel ifadeler yoluyla çıkarım örüntüleri oluşturduğunu belirlemektir. Dünyadaki pek çok ögenin anlamı olmakla birlikte, dilbilimsel ifadelerin belirttiği anlam diğerlerinden doğru veya yanlış, belirli ya da belirsiz, çok anlamlı veya çelişkili şeklinde farklılaşır (Pustejovsky, 2010).

Anlamın araştırılması düşünür ve dille ilgilenen araştırmacıları yüzyıllar boyunca meşgul etmiştir. İlk çalışmalar Eflatun'un türler ve Aristo'nun anlam kuramına kadar uzanır. Daha sonra Locke, Hume ve Reid birleşim içinde sözcüklerin anlamıyla ilgilenmişlerse de ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar anlamın sistemli bir şekilde irdelendiği çalışma yapılmamıştır.

İlk olarak, dille yargıların oluşturulabileceği bir araç olarak ilgilenen Bertrand Russell ve Gottlob Frege'yle birlikte sistemli bir şekilde mantıksal tümce üretme çalışmaları başlamıştır. İlk düşünür önceleri belirli tanımlamalar ve gönderge sorunları üzerine eğilirken, daha sonra önsayıtlı sorunları bağlamında edimbilim çalışmalarına yönelmiştir. Bileşimsel şekilde anlamlı tümce oluşturacak sözcükleri bir araya getirme yolları ve kurallarını belirlemeyi amaçlayan Frege ise özellikle önermelerin işlev ve savunduğu tezin çözümlenmesi, bir ifadenin anlamı ve gönderimi ayırımına gitmiştir. İlgilendiği konulardan biri de sistematik yollarla kavram ve obje ayırımının yapılarak bağlam ilkesinin geliştirilmesidir.

Bu ilk teşebbüslerden sonra yirminci yüzyılın başında Ferdinand de Saussure'un yapısalılık bağlamında geliştirdiği bağıntısal tekniklerle dilbilimsel çözümlemelerin yapılmasına yönelik açıklamaları bileşen çözümlemesi için temel oluşturmuştur. Bu çözümlemeler sözcüğün anlamının artı veya eksi ile belirttiği karşıt öğelere indirgenmeye dayanır. Bir matrikse dönüştürülen karşıt öğeler benzer anlam taşıyan

sözcüklerden oluşan sözcük dizilerinde anlamın genelleştirilmesine olanak tanımaktadır (Pustejovsky, 2010).

İlerleyen yıllarda karşıtlıklara dayanan bileşen çözümlemeleri Katz ve Fodor'un (1963) çalışmalarıyla ayırt edici özellik çözümlemelerine dönüşmüştür. Bu çalışmalarda bir sözcüğün tanımlanmasında kullanılan öğeler dilbilim ve anlamsal belirteçlerden oluşmaktadır. Örneğin, *çocuk* sözcüğü *yetişkin*den [- yetişkin] ya da [- yaşlı] özellikleriyle ayrılmaktadır. Ancak, oluşturulan model her bir sözcük için ayırt edici bir bileşen belirlemenin zorluğundan dolayı eleştirilmiştir (Weinreich, 1972). Yine de Chomsky'nin *Dönüştürme Dilbilgisi* görüşü doğrultusunda geliştirilen kuramsal arka plan sözcüksel anlambilimin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Aitchison, 1992).

Anlambilim çalışmaları 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kabuk değiştirmeye başlayarak sözcüklerin anlamı daha geniş bağlamlar dikkate alınarak incelenmeye başlanmıştır. Buna bağlı olarak da 1970'lere gelindiğinde Fillmore'un (1968) ortaya koyduğu *Çerçeve Anlambilim* (Frame Semantics) ve Lakoff'un (1970) *Üretici Anlambilim* (Generative Semantics) kuramları gelişme alanı bulmuştur. Devamında yürütülen çalışmalar tümcenin anlamının belirlenmesinde ilişkisel yapıya odaklanırken, sözcüklerin anlamsal işlevleriyle ilgilenmiştir.

Yirminci yüzyılın son çeyreğini etkisi altına alan kuramsal çerçeve ise *Montague Dilbilgisi*'dir (Montague, 1974, aktaran Aitchison, 1992). Sözcüklerin bileşimleriyle ilgilenen kuram, sistemli, mantıksal temele dayanan bir tümleme çözümlemesi önermiştir. Bu çözümlemeler İşbirliği İlkesini geliştiren H. P. Grice (1969)'in de ilgisini çekmiştir.

Son yıllarda ise, sözcüksel-sözdizimsel eşleştirmenin önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu açıklamaların ilgi alanını sözcüksel anlamsal biçimin bağdaştırılması oluşturmuş, eylemlerin aldıkları tamlayıcıların konumu, değişimi ve çok değerlilik, çok anlamlılık üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda adından en çok söz ettiren araştırmacılardan biri R. Jackendoff (1983 ve 1997) olmuştur. Kavramsal anlambilim üzerine açıklamaları büyük ilgi görmüş ve sözcüksel anlambilim çalışmaları daha sistemli hala gelmiştir. Bu gelişmelerden sonra ise sözcüklerin söylem içerisindeki önemine yönelen çalışmalar ivme kazanmıştır.

Kısa bir tarihsel bakış açısıyla sunulan kuramsal arka plana göre anlambilim çalışmalarında ön plana çıkan özellik dilsel ifadelerin nasıl bir araya getirilip bir

bütün olarak anlam kazandıklarının belirlenmesidir. Tek tek sözcükler daha büyük bölümler oluştururken bunların birleşme ilkelerinin belirlenmesi ana araştırma konusu haline gelmiştir. Frege'den bu yana anlambilim bir ifadenin anlamını belirlerken onu oluşturan bölümlerin anlamsal işlevlerini sözdizimsel bir yapı içinde ele almaktadır. Kısacası, anlambilimin konusunu sözcüksel ögeler ve biçimbirimlerin ne anlattığı ve bu ögelerin daha karmaşık ifadeler üretmek üzere nasıl bir araya getirileceğine dair kuralların belirlenmesi oluşturmaktadır.

2. Üretici Sözlük Kuramı

Anlambilimin araştırma konusunu belirledikten sonra ele alınması gereken ilk ögelerden biri anlamın yapı taşı olan sözcüklerdir. Bir sözcüğün sadece anlamını bilmek anlamlı mesajlar oluşturmak için yeterli değildir. Anlamın yanı sıra bileşen yapısını, seçim sınırlılıklarını, görünenin ötesine yaptığı göndermeleri, gerektirimleri ve sezdirimlerini de bilmek gereklidir. Bu ise sözcüğün anlamıyla birlikte birçok özelliğinin bilinmesini gerektirir. Bu özellikler arasında sözcüğün bir arada bulunduğu sözcükler konusunda seçiciliği, buna bağlı olarak yer aldığı tümcelerdeki katılan yapısı ve bileşen yapısının belirlenmesi, türü veya özellik kalıt yapısı bulunmaktadır. Bütün bunları gözeterek sözcüksel anlambilim yaklaşımlarından biri Üretici Sözlük Kuramı (Pustejovsky, 1993; 1995) diğeri ise İnşa Dilbilgisi'dir (Goldberg, 1995; Jackendoff, 1997). Bu yaklaşımlar uzun süre sözdizim lehine araştırmalarda göz ardı edilen sözcükleri kuramlarının merkezi haline getirirken, yapıyı bu sözcüklerin bir araya geldikleri bileşenler konusundaki seçiciliğin belirlediği görüşünü savunurlar.

Anlamın nasıl oluşturulduğu incelenirken, sözcük bileşenleriyle ilgilenen tümlleme kavramı önemlidir çünkü bir tümcenin anlamı onu oluşturan ögeler ve düzenlenişlerinden çıkarılır. Tümlleme ilkesi anlamın küçük birimlerinin daha büyük ve anlamlı ifadeler oluşturmak amacıyla nasıl bir araya getirildiğini belirlemektedir. Pustejovsky (2010:25)'nin anlambilim araştırmalarında bu görüşün önemli bir yer tuttuğunu ifade ettikten sonra anlam araştırmasında iki önemli noktanın ortaya çıkmasını sağlar: i) dilin temel ögelerinin özel anlamlarının belirlenmesi, ii) daha karmaşık ifadeler oluşturmak için ögelerin nasıl bir araya geleceğine dair birleşme kurallarının belirlenmesi. İlk nokta sözcükler ve biçimbirimlerin anlamı, bir diğer deyişle sözcüksel anlambilim, üzerinde dururken, ikincisi daha büyük ifadeleri oluşturmak için bu ögelerin nasıl bir araya getirileceğini ele alan katılan seçimi (argument selection) ve niteleme (modification) üzerine odaklanır.

Bu iki nokta aslında Pustejovsky'nin (1991) "Üretici Sözlük" (generative lexicon) olarak adlandırdığı kuramının temelini oluşturur. Araştırmacı, kuramı güdüleyen çıkış noktasını aşağıdaki alıntıda şöyle açıklamaktadır (Pustejovsky, 2013:25): *Üretici Sözlük (ÜS) sözcüksel bilgi için zengin ve anlatımsal bir sözcükbilgisi sunan bir bilgi temsili çatısını tanıtır. Bunun için güdülemeler iki yönlüdür. Genel olarak, ÜS dilin yaratıcı kullanımını açıklamayla ilgilidir, biz sözlüğü bu olgunun altını çizen bilginin pek çoğunu içeren anahtar bellek gibi görüyoruz. Ancak, daha belirli bir biçimde, ÜS sürekli değişen bir sözlük görüşüne öykünmeye çalışır: bu halihazırda hakim olan sözcüklerin kullanımını önceden tayin edilmiş bir bağlamlar dizisine yetkilendiren ve bu diziyi genişletmek için sunulan resmi mekanizmaların olmadığı durağan sözlük tasarlama görüşlerinin aksidir.*

Alıntıda da belirtildiği gibi, kuram diğer bileşenlerin anlamını belirlerken anlamsal bilginin sadece bir bileşenin yerine sözlük boyunca bütün kategorilere yayıldığı yeni bir model önermiştir, bu da sözcük anlamının belirlenmesinde sadece sözcüğün kendisinden değil eşdizimlendiği sözcüklerden de yararlanmanın yolunu açmıştır (Pustejovsky ve ark., 1993:332). Pustejovsky bu modeli aşağıdaki gibi açıklar (1991:421-423):

i)

John	baked	the	potato.
John	fırında pişir - 3. tk. kş. GEÇMİŞ ZM	-i (i- Durum eki)	patates.

John patatesi fırında pişirdi.
(pişirme₁ = değiştirme (X, Durum (Y)))

ii)

John	baked	the	cake.
John	fırında pişir-3.tk.kş. GEÇMİŞ ZM	-i (i- Durum eki)	kek.

John keki fırında pişirdi.
(pişirme₂ = yaratmak (X, Y))

Fırında pişirmek eyleminin iki farklı anlama gönderme yapmasının nedeni arkasından gelen sözcüklerle bağlantılıdır. Buna göre, ilk örnekteki durum değiştirme anlamını belirleyen 'fırında pişirmek' sözcüğünden sonra gelen patates sözcüğüken, anlamın bir şeyi ortaya koyma eylemine yani yaratma anlamına geçişi kek sözlüğünün anlamıyla açıklanır. Patates ve kek arasında bir ayırım onların nasıl meydana geldiği açısından yapılabilir, yani ilki doğal diğeri ise yapaydır. Eylemin anlamsal yorumu patates gibi doğal bir türle birleştiğinde değişmezken, tamlayıcısının anlamının parçası olduğu bilgisinden yola çıkarak pişirmek sözcüğü keki tamlayıcısı olarak aldığı anda yaratım anlamına dönüşür.

Üretici Sözlük Kuramı (Pustejovsky, 1995) sözcük ve söz öbeklerinin anlamının dağıtılmış tümeleme (bir araya getirilebilirlik) özelliğiyle açıklanabileceğini iddia eder. Bu görüşe göre, bir dilbilimsel kodun oluşturulmasında *sözcükle ilgili tiplene yapısı* (lexical typing structure), *katılan yapısı* (argument structure), *olay yapısı* (event structure) ve *kişisel tecrübenin niteliğini belirten yapı* (qualia structure) şeklinde dört bilgisayarimsal kaynak bulunmaktadır ve bunların çözümlenmesi anlamın belirlenmesini sağlar. Takip eden bölümde bu kaynaklar örneklerle açıklanarak kuramın güçlü ve zayıf yönleri sunulmaktadır.

2.1 Tipleme kuramı ve katılan yapısı

Sözcüksel bilginin düzenlenmesinde yararlanılan kaynaklardan biri sözcük tipi veya sözcüğün kalıtsal özelliklerinin belirlendiği bir sistemin kullanımıdır (Pustejovsky, 2010:25). Buna göre, sözcüğün sözdizimsel özellikleriyle birlikte anlamsal özellikleri belirlenir. Sözcüksel öğelere ilişkin temel tip ayrımı yapıldıktan sonra alt kategorileri ve birlikte kullanılabilecekleri sözcükler konusundaki seçicilik sınırlamaları belirlenip katılan yapısı ortaya konur. Bir diğer deyişle, sözcükle birlikte kullanılacak diğer sözcüklerin sayısı ve değişkenleri katılan yapısında açıklanır. Örneğin, *gülmek*, *güldürmek* ve *göndermek* sözcükleri katılan yapısı açısından farklılaşırlar:

- 1) Gülmek (X) (Ali güldü.)
- 2) Güldürmek (X, Y) (Ali Mehmet'i güldürdü.)
- 3) Göndermek (X, Y, Z) (Ali Mehmet'e bir paket gönderdi.)

Gülmek sadece yüklem olarak bir katılan, güldürmek iki katılan, göndermek ise üç katıllı bir eylem olarak kodlanır. Bu tür basit bir sınıflama dahi karmaşık bir yapıya dönüşebilmektedir. Sözdizimde katılan yapısıyla ilgili çözümlenmeler için başsözcükle işleyen öbek yapısı dilbilgisi, sözcüksel-işlevsel dilbilgisi gibi kuramsal öneriler ortaya konmuşsa da bunlardan en rağbet göreni içerik ilişkilerine odaklanan içerik rollerinin belirlenmesi açıklamaları olmuştur. Bu açıklamalar, aslında, isim veya eylem tarafından ifade edilen olaya ilişkin anlamsal işlevi belirtmektedir. Bu çözümlenmede kullanılan içerik rolleri, kılıcı ya da yapıcı (agent), etkilenen (theme), erek ya da etkilenen (goal), araç (instrument), kaynak (source), uzam (location) gibi sıralanmakta ve tümcenin katılanlarının işlevini açığa çıkarmaktadır (Pustejovsky, 2010:25). Örnekler aşağıda sunulmaktadır:

- 4) vermek <KILICI, ETKİLENEN, EREK>
Müdür dosyayı çalışana verdi.

- 5) almak <KILICI, ETKİLENEN, KAYNAK>
Müdür dosyayı çalışandan aldı.

Dördüncü tümcede yer alan *vermek* eylemi işi yapan (Müdür), işten etkilenen (dosya) ve erekten (çalışan) oluşan bir içerik rolüne sahipken, beşinci tümcede yer alan karşıtı *almak* eylemi erek yerine kaynak işleviyle imlenen sözcükle farklı bir işleve göndermede bulunmaktadır. Ancak, içerik rollerinin anlamsal işlevleri belirlemede yetersiz kaldığı görüşünü getiren bazı araştırmacılar (Dowty, 1991; Grimshaw, 1990, aktaran Pustejovsky, 2010:25) 'teta-roller' veya katılan yapısı çözümlenmesi terimlerini kullanmışlardır. Bunlardan ilki çözümlenmede yüklemle ilgili gerektirime, diğeri ise eylemin daha indirgemeci bir yaklaşımla tanımlanmasına dayanır. Yapılandırılmış katılan çözümlenmeleri ve tiplene sisteminin etkileşimiyle sözcük anlamını belirlemede kalıttımdan yararlanılarak anlamsal seçiciliği ön plana çıkaran bir mekanizma oluşturulmuştur. Buna göre aşağıda verilen tümcelerde yer alan *kadın* ve *taş* sözcüklerini bazı bağlamlarda aynı eylemle kullanmak olası iken diğerlerinde değildir.

- 6) Kadın/taş kayboldu.
- 7) Kadın/*taş güldü.

Bu tümcelerden ilkinde kaybolmak eylemi her iki sözcükle birlikte kullanılabilirken, ikincisinde gülmek eylemi sadece canlı varlıklar tarafından gerçekleştirilebileceğinden 'taş güldü' tümcesi yanlış kabul edilmiştir. Bu durum mantıksal olarak şu şekilde tanımlanabilir:

- 8) λX: fiziksel [kaybolmak(x)]
- 9) λX: canlı [gülmek(x)]

Yukarıda verilen tümcelerde canlı varlığı belirten 'kadın' sözcüğüyle 'ölmek' eyleminin bir arada kullanılması söz konusudur. Ancak, cansız 'taş' sözcüğüyle bir araya gelmemesini açıklamak için bu sözcüklerin ayırt edici özelliklerine bakılmalıdır. Buna göre, kadın sözcüğünün ölmek eylemiyle birlikte kullanılmasını gösteren mantıksal bağ aşağıdaki gibi gösterilebilir (Pustejovsky, 2010:26):

- 10) ⊖ [insan ⊆ canlı]:insan → canlı

Aynı şekilde taş sözcüğünün kullanılmaması ise taşın cansız varlık olmasıyla açıklanabilir. Sözcüklerin seçim sınırlılıkları görüldüğü gibi sözdizimsel yapılarının oluşturulmasında etkilidir.

2.2 Ayrıştırma

Sözcüksel tanımlamayı etkileyen özelliklerden biri olan sınırlamaları belirtmek için sözcüksel

ayrıştırma yapılmalıdır. Pustejovsky (2013) sözcüksel ayrıştırma işlemini açıklarken önce iki yaklaşım belirler. Bunlar, *dağılıma bağlı* (parametric) ve *yükleme bağlı* (predicative) *ayrıştırma*dır. Bu ayrıştırmaları açıklamaya başlamadan öncede dil çalışmalarında yaygın olarak benimsenen sözcüksel anlamsal yapının sözdizime bağlanmasını ön plana çıkaran açıklamalar üzerinde durur. Özellikle Jackendoff (2002), van Valin (2005) ve Levin ve Rappaport Hovav (2005) tarafından desteklenen yaklaşımın ana hedefi tip yapılarını belirlemektir. Tip belirlendiği takdirde eylemin katılanlarıyla bağlantılı yüklem seçimi sınırlılıkları da belirleneceği görüşü hakimdir. Oysa, bu yaklaşımlarda katılan yapısıyla ayrıştırmanın birbiriyle yakından ilintili olduğu gözden kaçırılmaktadır (Pustejovsky, 2013:10).

Konuyu aydınlatmak için Pustejovsky (2013:10) işe dilbilgisinde seçiciliğin ne olduğu ele almakla başlar. Bunun için de bir eylemin anlamını ayrıştırmak için iki bölüm belirler. Bu bölümler aşağıda gösterildiği gibi katılan ve gövdeden oluşan bir bütündür:

11) λX_1	$[\Phi]$
Katılan	Gövde

Bir yüklem katılan-gövde yapısını yeniden yapılandırmak amacıyla kullanılan dört strateji olduğunu da not ettikten sonra bu stratejileri örneklerle açıklar (Pustejovsky, 2013:11):

Atomik ayrıştırma: Buna göre, α ifadesinin aşağıdaki örnekte sunulduğu gibi, atomik bir gövdesi, Φ , ve bir de bir değişken listesi bulunmaktadır. Bu liste sözdizimde katılanları eşleştirme görevini yerine getirir. Örneğin;

- 12) a. λX [uyumak(x)]
b. Çocuk uyudu.
- 13) a. $\lambda Y \lambda X$ [bakmak (x, y)]
b. Adam göle baktı.

Pustejovsky (2013:12) yukarıda sunulan ana ayrıştırmadan yola çıkarak bir sözcüğe ilişkin bilginin ayrıştırılmasında kullanılmak üzere alanyazında yer alan açıklamalardan hareketle dört strateji olduğundan bahseder:

A. Değişken ayrıştırması: Bir sözcüğün basit atomik gövdesine değişken listesinin ek katılanlar getirdiğini belirtir. Örneğin;

- 14) a. Ayşe problemi çözdü.
b. Ayşe problemi hesap makinesiyle çözdü.
c. Ayşe problemi hesap makinesiyle evde çözdü.

d. Ayşe problemi hesap makinesiyle evde saat 1:00'de çözdü.

İlk tümcenin ek sözcüklerle genişletilmiş şekilleri olan b, c, ve d tümcelerinde kullanılan araç, yer ve zaman bildiren sözcükler yer almaktadır. İlk tümcede iki bileşenli 'çözmek' eyleminin olay (o) yapısının mantıksal temsili şu şekildedir:

$\lambda Y, \lambda X, \lambda o$ [çözmek (o, X, Y)]

Bu tümcelerin olay yapısı ve katılanlar açısından sunumu ise aşağıdaki gibidir:

- a. $\exists o$ [çözmek (o, a, problem-i)]
- b. $\exists o$ [çözmek (o, a, problem-i) & ile (o, bir hesap makinesi)]
- c. $\exists o$ [çözmek (o, a, problem-i) & ile (o, bir hesap makinesi) & -de (o, ev)]
- d. $\exists o$ [çözmek (o, a, problem-i) & ile (o, bir hesap makinesi) & -de (o, ev) & -de (o, 1:00)]

B. Basit yüklemsel/doğrulamayı ayrıştırma: Daha sonra Pustejovsky (2013:14) alanyazında pek çok tartışılan basit bileşen ayrıştırmasına yönelir. Bu yaklaşım, yukarıda da belirtildiği gibi, Katz ve Fodor'un (1963) ortaya koyduğu bir yaklaşım olup ilerleyen yıllarda sözcükleri ayırt etmede yeterli olmadığı gerekçesiyle eleştirilerek evrime uğramıştır. Bu stratejinin temeli 'kadın' veya 'erkek' gibi sözcüklerin aşağıdaki gibi artı (+) ve eksi (-) işaretleri kullanılarak bileşen ayrımı yapılmasına dayanır:

- 15) $\forall x$ [erkek (x) \rightarrow [- kadın (X) \wedge (+ yetişkin (X) \wedge + canlı (x)]]

Sözcüklerin bu şekilde ayrıştırılmasında katılan yapısı ve değişken türünde herhangi bir değişiklik olmamakta fakat ifadenin gövdesi etkilenmektedir. Bu durum bir eylem sözcüğü üzerinde aşağıdaki gibi gösterilebilir (Pustejovsky, 2013:15):

- 16) $\forall x$ [ölmek(x) \rightarrow [-olmak(-canlı (x)]]

C. Tam yüklemisel ayrıştırma: Ayrıştırma α ifadesinin karmaşık bir altyüklem ve altyüklemlere bağlanan değişken listesine eklenen katılanlarından oluşmaktadır. Pustejovsky (2013:15) doğrulamayı /yüklemisel ayrıştırma ve değişken ayrıştırma yaklaşımlarının birleştirilmesi durumunda bu yaklaşımın ortaya çıkacağından bahseder. Aslında, bu yaklaşım kendisinin (Pustejovsky, 1995) yanı sıra başka dilbilimcilerin çalışmalarında (Jackendoff, 2002; Levin ve Rappaport, 2005) farklı adlarla kullanılmıştır. Böyle bir ayrıştırmaya göre 'öldürmek' eyleminin gösterimi aşağıdaki gibidir (Pustejovsky, 2013:15):

- 17) a. $\lambda y \lambda x \lambda o_1 \lambda o_2 [eylem(o_1, x, y) \wedge \text{ölü}(o_1, y) \wedge \text{ölü}(o_2, x) \wedge o_1 < o_2]$
b. Adam kadını öldürdü.

D. Sözcüküstü ayrıştırma: Bu ayrıştırma türünde α ifadesi aynıken, değişken yapısına ek işlemciler getirilmekte, böylece α 'nın yorumu kullanılan ilave bileşenlerle zenginleştirilmektedir. Aşağıda mantıksal formülü sunulan yapıda yapılan ilaveyle eylemin anlamı zenginleştirilmektedir. Örnek tümcede de görüldüğü gibi, dışsal katılan 'Ahmet' tümcede işi gerçekleştiren ve neden olan anlamlarıyla özne konumunda bulunmakta ama inşa etmek eylemi anlamının dışında kalmaktadır.

- 18) a. $\lambda x_n \dots \lambda y_1 [\Phi] \rightarrow Eylem (Katılan_1, \dots, Katılan_n)$
b. $V \rightarrow \lambda f \lambda x_1 [ilave(f)(x_1)]$
c. $\lambda f \lambda x_1 [ilave(f)(x_1)] (\lambda x [\Phi])$

- 19) Ahmet bir okul inşa etti.

Ayrıştırmanın özü sözcüksel ögeler arasındaki anlam ilişkilerini göstermektir. Buna göre, öldürmek eyleminin gerçekleştirildiğini belirten bir tümceden sonra aşağıdaki gibi çıkarımlara gidilebilir (Pustejovsky, 2010:26):

- 20) Ahmet Hasan'ı öldürdü.
21) Hasan öldü.
22) Hasan ölüdür.

Yukarıdaki tümcelerde geçen öldürmek, ölmek ve ölü sözcükleri birbiriyle bağlantılıdır. Bir diğer deyişle, öldürmek eylemi anlamında 'ölü olma' anlamını içermektedir. Bu ise, üretici anlambilimde şu şekilde gösterilmektedir:

- 23) NEDEN OLMAK (X (OLMAK (DEĞİL (CANLI Y))))

Burada anlatılmak istenen NEDEN OLMAK eyleminin bir şeye sebep olan X bireyi yoluyla bir ögede bir değişimi gerçekleştirdiğidir.

2.3 Olay yapısı

Pustejovsky (2010:26) yukarıda sunulan açılımda eksik olan bir şeye dikkat çekmektedir, o da Davidson'ın 1967 yılında belirttiği eylem anlamlarını belirlemede olayların rolüdür. Olayın eylem anlamını belirleyen modellerde işin içine katılması 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Olayın önemine bu yıllarda dikkat çekenlerin başında ise Pustejovsky (1991:35) gelmektedir. Hatta, olay türlerini belirlemeye çalışmış ve

türleri ağaç şemalarıyla görselleştirmiştir. Bir eylemin anlamını belirlemede eylemin işaret ettiği olayın temsili önemli bir etkiye sahiptir, hatta eylemler karmaşık içsel olay yapıları da içerebilirler (Pustejovsky, 2010:27). Bu arada yeni çalışmalar karmaşık olay yapılarında bir içsel ve bir dışsal olaydan söz etmenin mümkün olduğunu içsel olayın tamamlanmışlık (telicity) ve durum değişimini dışsal olayın ise sebep olma ve temsili gösterdiğini belirtmiştir (Tenny ve Pustejovsky, 2000, aktaran Pustejovsky, 2000; Levin ve Rappaport Hovav, 2005). Örnek olarak, inşa etmek eylemi için olay yapısı şu şekilde gösterilmektedir (Pustejovsky, 2010:27):

- 24) [geçiş [o1: SÜRECİ] [o2: DURUM]]

Süreci oluşturan inşa etkinliğinin kendisidir. Durum ise inşa edilmiş bir binanın sonuç olarak ortaya çıkmasını belirtir. Pustejovsky ayrıca zamansal sıralama ve bir olay ve alt olayları üzerindeki sınırlamaları göstermek için ağaç yapısı önermektedir ki buna ilişkin örnek daha sonra sunulmaktadır.

2.4 Kişisel tecrübenin niteliğini belirten yapı

Dilbilimsel kodun oluşturulmasında kullanılan dördüncü bilgisayar kaynak kişisel tecrübenin niteliğini belirten yapıdır. Özellikle ismin anlamını açıklamada kullanılan bu yapı insanların dünyadaki objeleri ve ilişkileri anlama biçimlerini açığa çıkaran dört 'qualia' rolünden oluşurken, bunlar sözcüksel ögelerin dilbilimsel örüntüleri için en kısa ve özlü açıklamaları sağlamaktadır.

J. Pustejovsky tarafından dilbilime, özellikle üretici anlambilim kuramına dahil edilen qualia terimi Latince 'alia-qualia' sözcüğünden gelmekte olup kişinin etrafındaki şeyleri tanımlamada duyguları ve zihninde oluşturduğu düşüncelerin önemi üzerinde duran kavramdır. Bu kavram Aristocu açıklama geleneğinden gelmektedir (Moravcsik, 1975; aktaran Pustejovsky, 2010:693). Üretici sözlük kuramının dayandığı ana kuram olan kavram, anlamsal verinin özelliğini anlatmak için kullanılan aşağıdaki rollerden oluşmaktadır (Batiukova ve Pustejovsky, 2013:94; Pustejovsky, 2010:693):

- a. Biçimsel rol: Sözcüğün anlamını geniş bir alan içerisinde belirleyen bu kategori sözcüğün ölçüsü, şekli, boyutu, rengi, uzamsal yönelimi gibi yönleriyle ilgilenmektedir.
b. Oluşturucu rol: Bir objeyle kurucu bileşenleri arasındaki ilişkiyi açıklayan yöndür.

c. Kılıcı rol: Objenin aslı veya oluşumunda yer alan öğeler ve olayları anlatır.

d. Amacı: Eğer varsa, bir varlığın veya olayın amacı veya işlevini ele alır.

Pustejovsky qualia rollerini açıkladıktan sonra iki önemli noktaya dikkat çeker: Bu noktalardan ilki, bir öbek yapının bütün öğelerinin yer aldığı bütüncül bir anlam temsilini sunduğu için her kategorinin bir qualia yapısını ifade etmesi ve ikincisi ise, her sözcüksel ögenin her bir qualia rolü için bir değer taşıması, yani belirli anlamsal sınıflar için uygulanabilir olduğunu göstermesidir. Bu açıklamalar ışığında, birkaç isim için qualia yapısı aşağıda sunulmaktadır (Pustejovsky, 2010: 693):

25) roman: x (B: kitap (x), disk (x),
O: anlatı (x)
K: yapay (x) insan yapımı (x), yapmak(y I yazmak (y, x) I) ve
A: yapmak (y I okumak I (y, x)

26) sandöviç: x (B: fiziksel (x),
O: yapmak
K: yapay (x) insan ve makine yapımı (x),
ekmek, ... (malzemeler)
A: yemek (y, x)

Dilin anlamının bileşimsel olmadığı yaratıcı dil kullanımlarının gözlemlendiği durumlarda bulunmaktadır. Anlambilimin bu tür sözcük birleşimlerine de ışık tutması gerekir ve anlam çözümlemelerinde kullanılan kuramların bu konuda yol gösterici olmaları gerekir. Bu duruma dikkat çeken Pustejovsky (2013:19) Üretici Sözlük Kuramı'nın bu konuya duyarlılık gösterdiğini belirtir. Kurama göre, bireylerin dünyayı sınıflandırma ve yapılandırması üretimsel bir sınıflandırma ve bileşimsel düşünce sistemine dayanmakta ve bu süreçte ana sorumluluk ise dinamik bir bileşen olan sözcüklerin üzerindedir. Bu yüzden sözcüklerin anlamlandırılmasında sözcüğün türü ve seçim sınırlılıklarıyla birlikte sözcük üzerindeki zorlama dönüşümler (coercion transformations) önemlidir.

Araştırmacı bu açıklamalar doğrultusunda eylem'in katılanlarına dair seçim sınırlamalarını tayin etmede kullanılacak tür belirleme özelliklerini *doğal*, *yapay* ve *karmaşık* olmak üzere üçe ayırır. Ayrıca, sözdizimsel yapıyı belirleyen işlevler içinde *tür eşleşmesi*, *zorlama* ve *tikel uyum* şeklinde üçlü bir ayrıma gider. Bu ayrımları kısaca örneklerle açıklamak gerekirse, *kedi* ve *kadın* gibi doğal çeşitleri gösteren sözcüklerle *evcil hayvan* ve *öğretmen* gibi yapay sözcükler arasında fark olduğunu gösterir. Bunun içinde isim kökenli, sıfat kökenli

ekeylemler ve zorlama bağlamlarda bu sözcüklerin nasıl davrandığını göstermeye çalışır:

27) a. Mehmet her kediyi/evcil hayvanı sever.
b. Zeynep bir kadın/öğretmen gördü.

28) a. zayıf bir kedi/evcil hayvan
b. Alman bir kadın/öğretmen

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, bu sözcükler ana sözcük olarak kullanıldığında doğal ve yapay sözcükler arasında bir fark yoktur. Ancak, başka sözcüklerle birleştğinde sorunlar olabileceğini belirtir:

29) a. ? Tombik bir kedi ve bir hayvandır.
b. ! Tombik bir kedi ve bir köpektir.

30) a. Bu hem bir anahtarlık hem de bir şişe açacağıdır.
b. Ayşe bir öğretmen ve bir ev hanımıdır.

Yirmi dokuzda yer alan ilk tümcede fazladan bilgi sunumu olduğu için Grice'in işbirliği ilkelerine aykırılık, ikinci tümcede ise karşıtlık söz konusudur. Otuzda yer alan yapay türleri belirten sözcüklerde ise ortak yüklemlik sözcüklerinin oluşturulmasında doğal türlere ilişkin sorun yaşanmamaktadır.

Karmaşık türlerde ise, biçimsel ve oluşturucu rollerle ilintili doğal türler ve amaç veya işlevsel rollerle bağlantılı yapay türlerin aksine, türler arası kalıtsal bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Bununla ilgili açıklamaları *kitap*, *gazete*, *sonat*, *öğle yemeği*, *randevu* sözcüklerinin çok anlamlılığı üzerinde yapılandıran Pustejovsky aşağıdaki tümcelerde, öğle yemeği, kitap ve gazete sözcüklerinin farklı anlamlara göndermede bulunduğu dikkat çeker (Pustejovsky, 1998:13-14):

31) a. Ayşe bu kitaba güvenmedi. (kitap = bilgi)
b. Ahmet bu kitabı sahaflarda buldu. (kitap = fiziksel obje)
c. Polis yasak kitabı imha etti. (kitap = bilgi + fiziksel obje)

32) a. Öğle yemeğimi yanımda getirdim. (öğle yemeği = yiyecek)
b. Öğle yemeği beklediğimden uzun sürdü. (öğle yemeği = olay)

33) a. Demliği gazetenin üzerine koy. (gazete = fiziksel obje)
b. Bugünkü gazete gerçekleri su yüzüne çıkardı. (gazete = bilgi)

Bu durumda, bu tümcelerden otuz birde yer alan kitap için, eylem sözcüğü olarak ‘okumak’ ifadesinin yer aldığı bir tümcenin türünün belirtilmesinde nokta imi kullanılmakta ve aşağıdaki mantıksal gösterime yer verilmektedir (Pustejovsky, 2013:31):

- 34) a. okumak: fiziksel . bilgi → (o_y→a)
b. λy: fiziksel . bilgi λX: o_y[okumak (x,y)]

Bu gösterimde anlatılmak istenen, okuma kavramının bilgi içeren basılı bir materyali belirten bir varlıkla ilgili olduğudur. Asher ve Pustejovsky (2013:40) türlerin değişimi konusunu ele alırken birlikte yüklemlemeden yola çıkıp bir arada kullanılan sözcüklerin birbirinin anlamını nasıl etkilediği üzerinde durmuş ve bunların tür belirlenmesinde nokta imi kullanılarak karmaşık tür sınıflamasına girebileceğini göstermeye çalışmışlardır.

Sadece isim ve eylem sözcüklerinin değil sıfatların kullanımında da, aşağıda sunulan örneklerde görüldüğü gibi, birlikte kullanıldıkları isimler oldukça önemlidir. Doğal türlerin nitelendiği otuz birde sunulan sözcük birlikteliklerinde sıfatlar anlam karmaşası yaratmazken, otuz ikide sunulan yapay ve kılıcı isimlerle birlikte böyle bir karmaşa söz konusudur (Pustejovsky, 2013:23):

- 35) a. genç bir at
b. güzel bir çiçek
- 36) a. mavi bir tükenmez kalem
iyi bir öğretmen
b. uzun bir CD
güzel bir balerin

Otuz altıdaki örneklerde mavi kalemin veya mürekkebin rengine, uzun CD’nin zaman olarak uzunluğunu belirtirken, iyinin iki yönlü nitelirmede bulunduğu görülür. Bir diğer deyişle, iyi öğretme yeteneğine de, kişiliğe de gönderme yaparken, güzel hem dans tekniğine hem de fiziksel özelliğe göndermede bulunabilir. Bu da bütün tür terimlerine eşit davranılmadığını gösterir.

Sözdizim açısından oluşturulacak yapı üzerinde etkisi olan işlevleri açıklarken de ‘düşmek’ eylemi kullanılır. Buna göre, tür eşleşmesinde bir işlevin gerektirdiği türe katılanlar türle uyum içinde olmalıdır. Tikel uyumda bir işlevin gerektirdiği tür katılanın türünden geçer. Zorlamada ise işlevin gerektirdiği tür katılan türüne uygulanır (Batiukova ve Pustejovsky, 2013:95; Pustejovsky, 2013:33). Aşağıda doğal, yapay ve karmaşık türler için bu yapılar örneklenmektedir:

- 37) a. Ağaç yere düştü. (fiziksel obje)
b. Tablo yere düştü. (fiziksel ve görsel)
c. Kitap yere düştü. (fiziksel, bilgi, okumak, yazmak)

Sözcük seçimleri konusunda eylemler için de kısıtlamalar bulunur. Aynı katılan yapısı için farklı sözdizimsel çatılara sahip eylem sözcüklerinin çok biçimli yüklemeler olarak algılanabileceğini belirten Pustejovsky (2013:24), bu tür eylemlerin kendilerinden sonra gelen ad öbeklerinin anlamını ifade ettikleri anlama göre baskıladıklarını düşünür:

- 38) a. Ayşe kolasını içmeyi bitirdi.
b. Ayşe kolasını bitirdi.
- 39) a. Ali raporu yazmaya başladı.
b. Ali rapora başladı.

Bu tümce çiftlerinin her ikisi de aynı anlama sahiptir çünkü ‘bitirmek’ ve ‘başlamak’ eylemleri katılanlarını türlerinin gerektirdiği anlamı aktarmaya zorlarlar. Bu durum yapay isimlerle olasıyken, örneklerde görüldüğü gibi doğal isimlerle değildir:

- 40) a. ! Ayşe atı bitirdi.
b. ! Ali ağaca başladı.

Hatırlatma olarak, bu sözcüklerin yeni kavramlara göndermede bulunduğu durumlarda özel kullanımları bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, eylem sözcüğü yeni bir anlama gönderme yaptığında yukarıdaki tümceler anlamlı hale gelir.

Bir tümce boyutunda bağlam dikkate alınarak birlikte kullanılan sözcüklerin anlamları ele alındığında karşılaşılan bir takım sorunlar ve kurama ilişkin yöneltilen eleştirilerde bulunmaktadır. Pustejovsky (1998) eleştirilere kuramın güçlü yönlerini ortaya koyarak cevap verirken, bizzat kendisi belirlediği sorunlu durumları dikkate sunmakta ve sorunların bazılarına ilişkin çözüm önerilerine de yer vermektedir (Pustejovsky, 2010:28-31). Aşağıda bu sorunlar ve sorun oluşturan sözcüklerin çözümlemesine ilişkin değerlendirmeler alt başlıklar şeklinde irdelenmektedir.

Çokanlamlılık Sorunu

Doğal dillerdeki sözcüklerin büyük bir bölümü birden fazla anlama gönderme yapacak şekilde çok anlamlıdır. Dünyadaki obje ve varlıkların sayısı ve bunların hepsini karşılayacak kavram veya sözcük oluşturmanın zorluğu göz önüne alındığında bu durum olağan görünür. Ancak, bağlamın yetersiz kaldığı

durumlarda bu sözcükler anlamsal bulanıklığa yol açmaktadır. Anlamsal bulanıklığa neden olan eşadlı sözcükler aşağıdaki gibi örneklenebilir:

- 41) a. Nefes nefese koştuktan Ayşe'nin yüzü kızarmıştı.
b. Kitabın yüzü oldukça eskiydi.
c. Bütün bu sorunlarla senin yüzünden uğraşıyoruz.

Yukarıdaki tümcelerde ortak öge olan yüz sözcüğü çok anlamlıdır. Ancak, içinde geçtiği bağlam anlamı ortaya koymaktadır. İlk tümcede 'yüz' sözcüğü kişinin fiziksel olarak vücut bölümüne, ikinci tümcede fiziksel olarak objenin bölümü olan kapağına ve son tümcede ise kişinin neden olduğu olumsuzluğa gönderme yapacak şekilde kullanılmıştır. Oysa, bir sözcüğün farklı fakat birbiriyle bağlantılı anlamlarına göndermede bulunan çok anlamlı sözcüklerde (Aksan, 1997), kimi zaman bağlam gerekli anlam ayırt edici özellikleri sunmayabilir.

Bu sözcüklerin geçtiği tümcelerin anlamını belirlemede sözdizimin katkı sağlayabileceği düşünülmektedir fakat bu katkı dillerin sözdizim açısından farklı olduğu gerçeği dikkate alındığında sınırlı kalmaktadır. Bir başka deyişle, sözdizimden yararlanma sözcüklerin tümce içindeki konumunun katı kurallara bağlı olduğu dillerde olasıyken, tümcedeki konumun esnek bir yapıya sahip olduğu dillerde olmayabilir. Ayrıca, geçişli ve geçişsiz kullanılabilen eylemleri içeren tümcelerde olduğu gibi ögelerin tümce içindeki konumunun anlamı belirlemede yeterli olmadığı tümceler bulunmaktadır (Pustejovsky, 2010:28):

- 42) a. Annem bardağı kırdı.
b. Bardak kırıldı.

Bu tümcelerde 'bardak' sözcüğü ilkinde değişikliğe uğrayan ya da eylemden etkilenen konumunda, ikincisinde ise özne konumunda olmasına rağmen her iki tümcede de aynı işlevde bulunmaktadır.

Bu tür eylemsel değişimler için Pustejovsky (2010:28) ya her bir sözdizimsel yapı için sözlükte ayrı sözcük madde başı verilmesi ya da farklı eylem biçimleri için daha derin bir ilişkiyi ifade etmeyi önerir. Bunu göstermek içinde UYGULA sözcüğüyle oluşturulmuş bir kural sunar:

- 43) Mehmet Ayşe'ye aşıktır.
aşık olmak (katılan 1, katılan 2)
UYGULA aşık olmak (katılan 1, katılan 2)
Ayşe'ye= aşık olmak (Katılan 1, Ayşe)

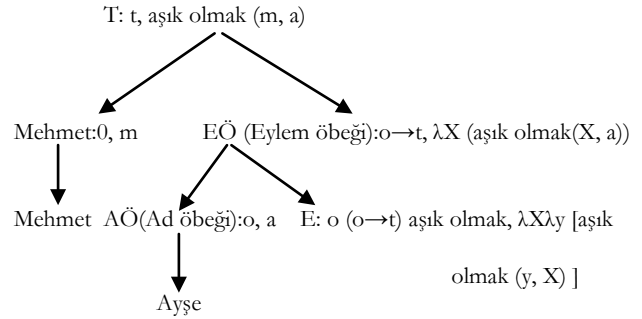
UYGULA aşık olmak (Katılan 1, Ayşe)
Mehmet'e= aşık olmak (Mehmet, Ayşe)

Bu arada bileşen birleşimlerini tanımlamada λ -çözümlemesinden yararlanılabileceğini belirterek, tipler dilini kullanarak UYGULA sözcüğünün işlevle ilgili bir özellik olarak verilebileceğini ekler (Pustejovsky, 2010:28):

İşlev Uygulaması

Eğer α a tipindeyse, ve β a \rightarrow b tipindeyse, o zaman $\beta'(\alpha)$ b tipindedir.

Bunu da tümce üzerinde aşağıdaki ağaç yapısı çiziminde gösterir:

Pustejovsky'e (2010) göre, ayrıca, λ -hesaplamaları eylemlerle katılanları arasındaki ilişkiyi belirlemede kullanılabilecek bir modelleme mekanizması olarak kullanılabilir. Bu arada, tiplmeden önermesel tutum eylemlerinin anlamsal olarak bileşenlerinin çözümlenmesinde yararlanılabilir çünkü bu eylemlerin yer aldığı tümcelerde kimliğe ilişkin bir değiştirim uygulandığında tamlayan işlevindeki tümcecik bulanık bir bağlam oluşturabilir. Buna göre (Pustejovsky, 2010:29);

- 44) a. Lois Superman'ın dünyayı yok olmaktan kurtardığını düşünür.
b. Lois Clark Kent'in dünyayı yok olmaktan kurtardığını düşünür.

Bu tümce çiftinde birinci tümce doğruyken, ikinci tümce için aynı şey söylenemez çünkü kişinin kimliğine ait bilgi değişince tümcenin doğruluk değeri de değişmektedir. Bu ise *düşünmek*, *inanmak* gibi eylemlerin genişlemeli bağlamı değil içlemsel bağlamı tanımlamasıyla bağlantılıdır. Tipleme kuramı yardımıyla bu durum belirlenebilir.

Ancak, eşadlı olmasından dolayı farklı anlamlara gönderme yapan bir sözcüğün neden olduğu sözcüksel anlam bulanıklığıyla, tümceyi oluşturan ögelerin farklı şekilde öbeklendirilmesinden kaynak-

lanan sözdizimsel anlam bulanıklığı sorun oluşturabilmektedir. Örnek olarak, daha önce de bahsedildiği gibi, aşağıda verilen tümcede yer alan 'bağ' sözcüğünün 'ayakkabı bağı' ya da 'üzüm bağı' anlamlarından hangisine gönderme yaptığı belli değildir:

45) Bütün çocuklar bağa baktı.

Bu tür tümcelerde sözcüğün gönderme yaptığı anlam fazladan sözcüklerin eklenmesiyle ortaya çıkar:

- 46) a. Bütün çocuklar bağa baktı üzümler olmuş mu diye.
b. Bütün çocuklar bağa baktı ayakkabının üzerinden çözülmüş.

Tümce çözümlemelerinde anlamsal bulanıklığa yol açan yapılardan birinin miktar belirleyici sözcükler olduğu Chomsky'nin oluşturduğu Üretici - Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı'na getirilen eleştirilerdendir (Aitchison, 1992). Özellikle isimlerin önüne gelen *başı, her, en çok* gibi sözcükler arkalarından gelen isme ilişkin bir miktarı belirtirken anlam kaymasına da neden olmaktadır:

47) Her süvari bir ata bindi.

Yukarıdaki tümcede i) bir at olduğu ve her süvarinin bu ata bindiğini, ii) birçok at olduğu ve süvarilerin bu atlara bindiği anlamları kastedilmiş olabilir.

Pustejovsky (2010:29) bu tür tümcelerde miktar belirleyicilerin önermeler arasındaki ikincil ilişkileri gösterdiğini ve tümcedeki ad öbeğinin sonrasında gelen eylem öbeğiyle bağlantılı bir işlevle yorumlandığını belirtir. Aralarındaki ilişkiyi de aşağıdaki gibi gösterir:

48) Her süvari bindi.

$$\forall \lambda \text{ ÖX[süvari (X)} \rightarrow \text{Ö(X)}] \text{ (bindi)}$$
$$\forall \lambda \text{ [süvari (x)} \rightarrow \text{bindi (x)}]$$

'Her süvari bindi' tümcesine 'bir ata' ad öbeği eklendiğinde ise aşağıdaki gibi gösterilebileceğini ekler (Pustejovsky, 2010:29):

49) Her süvari bir ata bindi.

- a. B. $\forall X \exists \text{ [süvari (X)} \rightarrow \text{[at (y) \& bindi (X, Y)]}]$
b. $\exists y \forall X \text{ [[at (y) \& süvari (x)} \rightarrow \text{bindi (X, Y)]}]$

Anlamsal Niteleme

Niteleyici olarak kullanılan sıfat ve ilgi tümcecikleri de ifadelerin anlamının belirlenmesinde

üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biridir. Örnekleme gerekirse;

- 50) a. koyu çay $\lambda X \text{ [koyu (X) \& çay (X)]}$
b. kara gün $\lambda X \text{ [kara (X) \& gün (X)]}$

Bu tür yapılar için önerilen çözüm iki seçenektir. Buna göre, sıfatların cins isimler üzerinde işlevlerini yürütmelerine izin verilebileceği gibi sıfatların yüklem görevinde sözdizimsel kurallara bağlı bir anlamsal rolü olması da kabul edilebilir.

İlgi tümceciklerine gelince, bu yapıların kesişme nitelemesi oluşturduğu belirtilir ve nitelenen isimle, niteleyen sıfat tümcecigi arasındaki mantıksal ilişki aşağıdaki gibi gösterilir (Pustejovsky, 2010:29):

- 51) Ahmet'in gördüğü çocuk.
 $\lambda X \text{ [çocuk (X) \& görmek (A, X)]}$

Yalnız, sıfatlar da çokanlamlı olduğu ve birlikte kullanıldıkları sözcüklere göre anlamları değiştiği için sorunludur. Örneğin:

- 52) a. Ahmet iyi bir öğrencidir.
b. İyi bir duş şu anda ihtiyacı olan tek şeydir.
c. Ayşe iyi bir yağmurluk satın almak istiyor.

Bu tümcelerin ilkinde iyi 'öğrenmeğe', ikincisinde 'rahatlatıcı bir duşa' ve sonuncusunda ise 'yağmur geçirmeyen' bir yağmurluğa işaret etmektedir.

Katılanlar ve ekler arasındaki ilişkinin belirlenerek mantıksal bağıntıya dönüştürülmesi tümlene kuramı açısından sorun oluşturan bir diğer konudur. Kısacası, katılanların değiştirildiği tümcelerde eylemlerde anlam değişiminin olması durumunda mantıksal ilişkiyi göstermek zorlaşmaktadır:

- 53) a. Ahmet yükledi.
b. Ahmet arabayı yükledi.
c. Ahmet programı yükledi.
d. Ahmet arabayı ota yükledi.
e. Ahmet programı hard diske yükledi.

Önvarsayım

Tümce anlamını belirlemede yararlanılan özelliklerden biri tümcenin önermesinin anlam içeriğidir. Bu da, sözcük, dilbilgisi veya sözdizimle ilgili bir durumu belirten ve bulunduğu tümcede önerme anlamı doğru olursa bir anlamsal değer kazanacak olan önvarsayımdan farklıdır. Örneğin:

- 54) a. Ayşe cüzdanını evde unuttuğunu fark etti.

b. Ayşe cüzdanını evde unuttuğunu fark etmedi.

Yukarıdaki tümcelerde tümce içindeki yan tümcenin tümcelerdeki kutuplaşmanın etkisi altında kalmaksızın doğru olduğu kabul edilir. Görünüsel yüklemelerde benzer bir özellik gösterir. Daha açık belirtmek gerekirse, görünüsel yüklemelerle kurulan tümcelere ilişkin önvarysayımlarda tamamlayıcı işlevindeki öğelerin doğru olduğu kabul edilir:

- 55) a. Ahmet nargile içmeyi bıraktı.
b. Mehmet raporu daktilo etmeyi bitirdi.

Bu arada, kimi zaman önvarysayımlar, konuşma sezdirimleri yoluyla da belirlenebilir. Aşağıda sunulan örnek tümcelerde ikinci konuşmacının partiye gitmeyeceği verdiği cevaptan anlaşılmaktadır:

- 56) a. A: Yarınki partiye gelecek misin?
b. Ertesi gün fizik sınavım var.

Pustejovsky'nin (2010:31) dikkat çektiği önemli bir durumda anlamı kendini oluşturan sözcüklerin anlamından çıkarılamayan deyimsel ve zorlama ifadelerdir. Bunlar anlamsal olarak tümleme ilkesine sorun oluşturmaktadır:

- a. Deyimler: *göz dikmek*, *kara çalı*, vb.
b. Zorlama ifadeler: *kabvenin tadını çıkarmak*, *kitaba başlamak*, vb.

Deyimsel ifadelerde anlam bir bütün olarak ele alınan sözcük öbeklerinden oluştuğundan deyim oluşturan sözcüklerin tek tek anlamı ele alınmaz. Bu sözcük birlikteliklerin anlamı geçirimlidir ve bundan dolayı mantıksal yapıları aşağıdaki gibi gösterilir:

- 57) Her yarışmacı ödül parasına gözünü dikmişti.

'Yarışmacılar' üzerine nicelleştirme yapmak olasıyken 'para' sözcüğüne yapılamaz. Bu da mantık bağıntısı olarak şu şekilde gösterilir:

$\exists X$ [yarışmacı (X) & ödül para-s-ı, göz, dikmek (X)]

Zorlamaya gelince, yüklemelerin birlikte kullanıldığı katılanlar önem kazanır. Yanlış türde katılanlarla birlikte kullanılan eylemler tümelenemez bir yapı oluşturur. Bir diğer deyişle, sözcüklerin anlamı birbiriyle bağlantılı gibi görülmez. Örneğin;

- 58) a. Çorbada tavuk var.
b. İki su ve bir Kola istiyorum.

- 59) a. Sekreter mektubu bitirdi.
b. Ayşe yemeğe başladı.

- 60) a. Öğretmen öğrencinin mazeretine inanır.
b. Öğretmen öğrenciye inanır.

İlk örnekte yer alan tümce çiftinin ilkinde sayılabilen bir isim olan tavuk yiyeceklerle bağlantılandırılarak tavuk parçalarına, ikincisinde ise sayılamayan sıvı madde sözcükleri su ve Kola paketli ürünlere gönderme yapacak şekilde kullanılır. Daha sonraki tümce çiftine gelince, görünüsel eylemler 'bitirmek' ve 'başlamak' olayın düzenlamasına gönderme yapacak şekilde kullanılır. Sonraki tümce çiftinde ise obje konumundaki sözcükler önermesel yorumlara dönüştürülür.

Bu örnekler anlambilimde tümleme ilkesinden bahsedebilmek için özel tip değişimi ve zorlama işleminin açıklanması gerektiğini gösterir. Bundan ötürü Pustejovsky (2007; 2010:31'de aktarılan) dört tür katılan seçimi içeren bir genel tümleme kuramı oluşturur. Bunlar: a) işlev uygulamaları, b) koşullara uyum sağlama, c) tanıtmayla zorlama ve d) kullanmayla zorlamadır.

Bu arada bağlamın önemine de değinilmelidir. Tümce çözümlenmelerini bağlamdan bağımsız değerlendirmek yetersizdir. Söylem içerisinde tümcelerin kullanımı ve kullanılan tümceler arası artgönderim, öngönderim gibi öğelerin hesaba katılması gerekir. Bu açıdan;

- 61) a. Her aday içeri girdi ve günaydın dedi.
b. Her aday içeri girdi. *O günaydın dedi.

tümcelerinin ilkinde aynı tümce içinde iki farklı tümceyi ortak özne 'her aday' ile birlikte kullanıp aynı kişiye göndermede bulunmak olasıyken, ikinci örnekte bu söz konusu değildir. Ancak, aynı tümcedeki miktar belirleyiciyi belirsiz tanımlılık sözcüğü 'bir' ile kullanacak olursak, diğer tümcedeki 'o' belirteci 'bir aday'la anlatılan kişiye gönderme yapar hale gelir:

- 62) a. Bir aday içeri girdi ve günaydın dedi.
b. Bir aday içeri girdi. O günaydın dedi.

Bu durumu göstermek üzere oluşturulan mantıksal bağıntı ise bu durumu açıklayamamaktadır:

- 63) a. $\exists X$ [aday(x) & içeri, girdi (x)]
b. [&günaydın, demek(X)]

4. Sonuç

Bu çalışmada anlambilim çalışmalarının Aristo'dan başlayarak günümüze uzanan tarihsel geçmişine kuşbakışı değinilmiş, özellikle 19. yüzyıldan sonra sistemli ve bilimsel bir araştırma alanı olarak gösterdiği gelişmeye yer verilmiştir. Bu gelişmeler arasında ilk olarak ifadenin anlamı ve göndergesinin belirlenmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Devamında bağlam ilkesi ortaya konmuş, sonrasında ise bileşen çözümlenmeleri önem kazanmıştır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında anlamın ilişkisel yapısı irdelenmiş ve sözcüklerin anlamsal işlevleri ön plana çıkarılmıştır. Aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren tüleme çözümlenmeleri, sözcüksel-sözdizimsel eşleştirmeler ve kavramsal anlam-bilime ilişkin görüşler ele alınmıştır. Bu arada sözcüğün anlamını bilmenin yanı sıra bileşen yapısı, seçim sınırlılıkları, gerektirimleri ve sezdirimlerinin bilinmesinin önemi üzerinde durularak bütün bunlara açıklamalarında yer veren Üretici Sözlük Kuramı tanıtılmıştır.

Kuram bileşenlerin anlamını belirlemede anlamsal bilginin sözlük boyunca bütün kategorilere genişletildiği bir modele dayanmaktadır. Bu nedenle modelde sözcüğün türü, birlikte kullanıldığı diğer sözcüklere göre işlevi, ifade ettiği anlam, seçiciliği gibi konular dikkate alınmaktadır. Kuramı oluşturan ana kaynaklar belirlenip çeşitli örneklerle açıklanmış, var olan eksiklerine de dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, kuramın çokanlamlılık, anlamsal niteleme, önvaryasyon ve deyimsel ve zorlama ifadelerine ilişkin oluşturduğu sorunlara dikkat çekilmiş, bu sorunlara ilişkin geliştirilen çözüm önerileri ise örneklerle açıklanmıştır.

Var olan sorunlara rağmen, kuramın mantıksal bağıntılara dayanarak yaptığı açıklamalar ve anlamın belirlenmesinde kişilerin dünyadaki objeleri, olayları ve kavramları anlama biçimlerinin işin içine katıldığı qualia rollerinin varlığı anlambilim çalışmalarına yeni bir yön vermektedir. Böylece, hem seçim sınırlılıkları hem de bileşene bağlı yeni anlamlar ve bu anlamlarla bağlantılı dilbilimsel örüntüleri oluşturmada kullanılacak kaynaklar sunmaktadır.

Kaynakça

- Aitchison, J., 1992. *Linguistics*. Teach Yourself Books.
- Aksan, D., 1998. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Asher, N. and Pustejovsky, J., 2013. A Type composition Logic for Generative Lexicon. James Pustejovsky, Pierrette Bouillon, Hitoshi Isahara, Kyoko Kanzaki, Chungmin Lee (Eds.) *Advances in Generative Lexicon Theory*. New York, London: Springer.
- Batiukova, O. and Pustejovsky, J., 2013. Informativeness Constraints and Compositionality, *Proceedings of the 6th International Conference on Generative Approaches to the Lexicon Generative Lexicon and Distributional Semantics*, 92-100.
- Fillmore, C., 1968. The case for case. E. Bach and R. Harms (Ed.). *Universals in Linguistic Theory*. 1-88. New York: Holt, Rinehart ve Winston.
- Grice, H. P., 1969. Utterer's Meaning and Intentions. *Philosophical Review*. 78: 147-177.
- Goldberg, A. E., 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*, Chicago: University of Chicago Press.
- Jackendoff, R., 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, R., 1997. *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, R., 2002. *Foundations of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Katz, J. and Fodor, J., 1963. The Structure of a Semantic Theory. *Language* 39:170-210.
- Lakoff, G., 1970. *Irregularity in Syntax*. New York: Holt, Rinehart, ve Winston.
- Levin, B. and Rappaport Hovav, M., 2005. *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montague, R., 1974. *Formal Philosophy: Selected Papers of Richard Montague*. New Haven, Ct: Yale University Press.
- Pustejovsky, J., 1991. The Syntax of Event Structure. *Cognition*, 41:47-81.
- Pustejovsky, J., 1991. The Generative Lexicon. *Computational Linguistics* 17:409-441.

- Pustejovsky, J., 1993. Type coercion and lexical selection. James Pustejovsky (Ed.) *Semantics and the Lexicon*, 72–94. Dordrecht: Kluwer.
- Pustejovsky, J. (Ed.), 1993. *Semantics and the Lexicon*. Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Pustejovsky, J., 1995. *The Generative Lexicon*. MIT Press.
- Pustejovsky, J., 1998. The semantics of lexical underspecification. *Folia Linguistica* 32.
- Pustejovsky, J., 1998. Generativity and Explanation in Semantics: A Reply to Fodor and Lepore. *Linguistic Inquiry*, Vol. 29/2, 289-311.
- Pustejovsky, J., 2010. The Structure of Meaning. *The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences*.
- Pustejovsky, J., 2010. Qualia Roles. *The Cambridge Encyclopedia of the Language Science*.
- Pustejovsky, J., 2013. Type Theory and Lexical Decomposition . In James Pustejovsky, Pierrette Bouillon, Hitoshi Isahara, Kyoko Kanzaki, Chungmin Lee (Eds.) *Advances in Generative Lexicon Theory*. New York, London: Springer.
- Pustejovsky, J., Anick, P. and Bergler, S., 1993. Lexical Semantic Techniques for Corpus Analysis. *Computational Linguistics*, 19, 331-338.
- Weinreich, U., 1972. *Explorations in Semantic theory*. The Hague: Mouton.
- Van Valin Jr., R. D., 2005. *Exploring the Syntax-semantics Interface*. Cambridge University Press.